

דרישכונע

פרשת חיי שרה, תשע"ט, מספר 1292

'משתאה' בתרגומים

יואל אליצור

תכשיטי זהב עוד קודם הבירור. הבירור שבא מייד אחר כך מאשר את מה שכבר היה ברור לו. כשיספר אחר כך למשפחת בתואל את הקורות אותו, יעלים את הקטע ה'בלתי אחראי' הזה, ויציג את הדברים כאילו קדם הבירור לנתינת התכשיטים.¹

האם בידינו להבין את המילה גם מבחינה סמנטית-אטימולוגית? כאן באים לעזרתנו המדקדקים והפרשנים של ימי הבינים (מנחם בן סרוק, רש"י, רשב"ם, אבן עזרא, רד"ק), המסבירים שאדם המאבד את עשתונותו דומה לארץ שוממה וחרבה. וכך כותב כאן רש"י:

משתאה – לשון שאייה כמו שאו ערים, תשאה שממה. משתאה – משתומם ומתבהל על שראה דבריו קרוב להצליח אבל אינו יודע אם ממשפחת אברהם היא אם לא... וכשם שאתה מוצא לשון משומם באדם נבהל ונאלם ובעל מחשבות, כמו על יומו נשמו אחרונים, שומו שמים אשתומם כשעה חדא כך תפרש לשון שאייה באדם בהול ובעל מחשבות.

פרופ' חיים כהן ז"ל הוסיף על דברי רש"י דוגמאות נוספות: הפסוק בירמיהו (בי:ב): "שמו שמים על זאת ושערו חרבו מאד נאם ה'", שבו הציווי 'חרבו' (מלשון חורבן וארץ חרבה) מקביל ל'שמו', ובלשון חז"ל הצירוף 'תוהא ובוהא' (בר"ר ב, תיאודור-אלבק 15).²

'משתאה' בתרגום אונקלוס

בסוף דבריו מתייחס רש"י לתרגום אונקלוס ואומר:

ותאמר שְׁתֵּה אֲדֹנָי וְתִמְהַר וְתִרְדּוּ כְּדָה עַל יָדָה וְתִשְׁקֶהוּ: וְתִכַּל לְהִשְׁקֶתוּ וְתִאמְרוּ גַם לְגַמְלִיךָ אֲשָׁאב עַד אִם כָּלוּ לְשִׁתָּת: וְתִמְהַר וְתָעַר כְּדָה אֶל הַשְּׁקֶת וְתִרְץ עוֹד אֶל הַבְּאֵר לְשָׁאב וְתִשָּׂאב לְכָל גַּמְלִיו: וְהָאִישׁ מִשְׁתָּאָה לָּהּ מִחֲרִישׁ לְדַעַת הַהֲצִלִיחַ ה' דָּרְכוּ אִם לֹא: וְיֵהִי כְּאֲשֶׁר כָּלוּ הַגַּמְלִים לְשִׁתוֹת וַיִּקַּח הָאִישׁ נֶזֶם זֶהב בְּקַע מִשְׁקָלוֹ וְשָׁנִי צְמִידִים עַל יָדָיָה עֲשֶׂרָה זֶהב מִשְׁקָלָם: וַיֹּאמֶר בֵּת מִי אֵת הַגִּידִי נָא לִי הֵיטֵב בֵּית אַבִּיךָ מְקוֹם לָנוּ לָלֶיֶן: וְתִאמְרוּ אֵלָיו בֵּית בְּתוּאֵל אֲנֹכִי בֵּן מִלְכָּה אֲשֶׁר יִלְדָה לְנַחֹר: וְתִאמְרוּ אֵלָיו גַּם תִּבְּן גַּם מִסְּפּוּא רַב עִמָּנוּ גַּם מְקוֹם לָנוּ: וַיִּקַּד הָאִישׁ וַיִּשְׁתַּחוּ לָהּ:

'משתאה' – לפי הפשט

'משתאה' הוא צורה יחידה במקרא ובאוצר הלשון העברית הקדומה בכלל, של פועל בבניין התפעל משורש שא"י. מה פירוש 'משתאה'? לפי ההקשר פירושו צריך להיות בדומה ל'מתרגש', 'מתפעל', ואולי דווקא 'שרוי בספק', 'מתבונן', 'מצפה לראות מה יקרה'. לפני רגע הוא פנה אל ה' בבקשה שישלח לו סימן ששליחותו הצליחה, בדמות נערה טובה שתיענה לבקשתו ברוחב לב ותאמר: "שתה וגם גמליך אשקה", והנה בטרם כילה לדבר – זה בדיוק מה שקרה. עכשיו, לפי ההיגיון האנושי עליו לברר אם היא ממשפחת אברהם. אם הבירור ייתן תוצאה חיובית, זו תהיה ההוכחה שמה' יצא הדבר, ואפשר יהיה להמשיך הלאה. ואכן, ברגע הראשון הוא מחריש ושואל את עצמו ההצליח ה' דרכו אם לא. אבל עד שמסתיימת השקאת הגמלים כבר גברה בלבו ההבנה שאם "עבד אברהם אנכי" עליי להיות כאברהם; איש של אמונה ללא ספקות והיסוסים. העבד חש שהוא שותף למשהו א-לוהי, וכמי שבטוח כבר בתוצאה, הוא מקדים 'נעשה' ל'נשמע', ונותן לרבקה את

¹ להבדלים בין ציווי אברהם לעבד לבין דיווחם על ידי העבד למשפחתה של רבקה, ראו נחמה ליבוביץ, "יפה שיחתן של עבדי אבות", עיונים בספר בראשית, ירושלים תשכ"ז, עמ' 162-165.

² ח' כהן, "פרשנות ימי הבינים בספר בראשית לאור הפילולוגיה המקראית בת זמננו", בתוך: מ' בר-אשר וח"א כהן (עורכים), משאת אהרן: מחקרים בלשון מוגשים לאהרן דותן, ירושלים תש"ע, 28-31. כהן מעיר שכמעט כל המילונים והפרשנות המודרנית התעלמו מהפרשנות הוותיקה, והסתבכו בפירושים חלשים ובתיקוני נוסח מיותרים.

* פרופ' יואל אליצור הוא חוקר ומרצה בתחומי הגיאוגרפיה המקראית, תנ"ך, הלשון העברית והלשונות השמיות. לימד במכללות ובאוניברסיטה העברית.

והחשוב של אונקלוס של מימי הביניים, הכיר דווקא את 'שתי', תמה עליו ותירץ בדוחק: "והאיש משתאה. שתי תרגום ... וקשיא לי שהרי זה כתוב אחר ותכל להשקותו, וי"ל שאין בזה מוקדם ומאוחר ועל מה שהיה עושה בשעה שהיה שותה דבר הכתוב".

יש הרגשה שכאן מקרה מובהק של *lectio difficilior potior* - הנוסח הקשה יותר הוא החזק יותר. כמות ואיכות העדים לטובת 'שתי' אינה יכולה להיות דבר שבמקרה.

למרבה ההפתעה מסתבר שגם כמה מן התרגומים האחרים נותנים תמונה דומה. תרגום א"י כת"י גיאופיטי דומה מאד לאונקלוס: "וגברא הוה שתי ומסתכל בה", וכך הפשיטתא הסורית (שלפי המקובל מקורה יהודי): "וגברא משקא ומתבקא בה". בתרגום השומרוני יש חילופי נוסח: שאם / שתי / משתי / מתאר / מסתכל.¹⁰ רב סעדיה גאון בתרגומו הערבי: "ואלרגל מסתסקי".¹¹ מסתבר אם כן, שהיו ל'שתי' מהלכים במסורת התרגומית גם מעבר לאונקלוס.

'שהי' ו'שתי' בחמש סוגיות בתלמוד בבלי

וכאן אנחנו מגיעים אל הפתעת ההפתעות: מסתבר שחילוף 'שהי' - 'שתי', או מה שנראה כהד לחילוף כזה, חי בקרב האמוראים גם מחוץ לפסוק שבפרשתנו. מדובר בשתי תבניות החוזרות על עצמן בתלמוד, אחת מהן שלוש פעמים והשנייה פעמיים. בשתיהן טקסט לא חלק ונראה שיש בו לשון מלאכותית המקשה על המפרשים.

תבנית א' (חולין עה ע"ב; שבועות מ ע"א; מה ע"ב)

אמר ליה: 'יישר וכן אמר ר' יוחנן'. מכלל דפליג עליה ריש לקיש? **משהא הוי שהי ליה ושתיק ליה.** ואיכא דאמרי: **משתא הוה שתי ליה ושתיק ליה.**

חכם משבח את דברי חברו: יישר כוחך, כדבריך אמר ר' יוחנן! והתלמוד שואל: האם נוכל להסיק מתוך הדגשת שמו של ר' יוחנן, שריש לקיש, בן זוגו הקבוע של ר' יוחנן, חולק עליו בעניין זה? והתשובה באה בשתי גרסאות: 1. באותה שעה שאמר ר' יוחנן את דבריו, ריש

¹⁰ שתיים מתוך החמש נוגעות לשתייה. בנוסח התורה השומרוני "והאיש משתה".

¹¹ ב"נוה שלום" של ר' עמרם קרח (במהדורת חסיד-סיאני, לעיל הערה 8) כמה הצעות תיקון וע"ש. במבחר פירושי רס"ג בתורת חיים של מוסד הרב קוק (ירושלים תשנ"ב), פירש הרב יוסף קאפח את 'מסתסקי': "מחכה ומקבל מתנתה והתנדבותה להשקותו" (הוא שילב כאן גם את 'שהי' יחד עם 'שתי'. לעניות דעתי ללא בסיס מספק), וציטט בהערה מר' אברהם בן הרמב"ם שבפירושו הארוך דחה רס"ג את 'מסתסקי' והעדיף את 'מתפרס' שעניינו 'מתבונן ומסתכל'.

ואונקלוס תרגם לשון שהייה וגברא שהי³ שוהא ועומד במקום אחד לראות ההצליח ה' דרכו, ואין לתרגם שתי שהרי אינו לשון שתיה שאין אל"ף נופלת בלשון שתייה.⁴

"שתי" אכן מוזר מאד, אבל גם שהי אינו תרגום מדויק ביותר. לפי תוכן הפסוקים, לא את שהייתו של העבד בא הכתוב לתאר, אלא את תחושותיו.

כשבודקים את נוסחאות התרגום, מסתבר שיש ל'שתי' יסודות איתנים. במהדורה המדעית של אלכסנדר שפרבר **כתבי הקדש בארמית**,⁵ יש לפסוק זה שנים עשר עדי נוסח; ששה מהם גורסים 'שהי' וששה אחרים 'שתי'. מבין כתבי היד שלא נכנסו למהדורתו יש לציין בראש ובראשונה את כתב יד וטיקן 448, שהוא כנראה הקדום והמשובח שבין כתבי היד של אונקלוס,⁶ והוא גורס 'שתי', וכך גם בכ"י לוצקי 152 מהמאה ה"ד לסה"נ. כ"י פרמה 2164 (איטליה מאה י"ג) גורס 'שהי'.⁷ בתאג' תימני מודרני עם מפרשים כתוב:⁸ "וּגְבְרָא שְׁתִי (י"ג שְׁהִי)". המסורה לאונקלוס אינה מעירה דבר על מילה זו.⁹ יא"ר או 'פתשגן', הפרשן הקדום

³ "וגברא שהי בה מסתכל שתיק למידע האצלח ה' אורחיה אם לא". 'בה מסתכל' הוא הרחבה פרשנית של 'לה'.

⁴ גם רשב"ם וראב"ע מוצאים לנכון לדחות כאן את האפשרות שהמילה קשורה לשתייה.

⁵ ליידן 1959, 34.

⁶ זה הוא כתב יד מזרחי אבל לא תימני, מנוקד בניקוד טברני שהועתק מניקוד בבלי, ניכרות בו שלוש נוסחאות שלעתיים יש ביניהן חילוקי דעות, אחת של הכותב ושתיים של שני נקדנים. על הניקוד והמסורה שבו נכתב בסוף כתב היד "נשלם בשנת ה"א יב". בכתובת נוספת נרשם התאריך "התתמ"ד" וצריך להיות "דתתמ"ד". לדעת המהדיר א' דיאז-מאצ'ו, ירושלים תשל"ז, צורת האותיות מלמדת שהכותב פעל במאה העשירית לסה"נ.

⁷ בכ"י פרמה 2019 (צרפת, מאה י"ג?) הפתעה: 'וגברא שְׁרִי', ובדיו בהיר הוסיף מאן דהוא רגל משמאל שתהפוך את 'שרי' ל'שהי'. דומני שיש כאן עדות לסופר שחש בזרות הנוסחאות הקיימות והציע תיקון. אולי חשב על 'שרי' במובן של 'התחיל', אבל מלבד העובדה שאין 'התחיל' מתאים כאן ביותר מבחינת התוכן, גם הצורה אינה הולמת, כיון ש'שרי' - 'התחיל' הוא בעבר ובבניין כבד.

⁸ **כתר תורה, התאג' הגדול: חמשה חומשי תורה כולל חמשים מפרשים**, יו"ל ע"י י' חסיד וש' סיאני, עם הגהות והערות מאת הרב י' קאפח, ירושלים תש"כ.

⁹ על המילה הסמוכה היא מעירה "בה לס' לנ' ובה" (M. L. Klein, *The Masorah to Targum Onqelos*, New York 2000, 62), כלומר סוראי גורסים "בה מסתכל" ונהרדעי "ובה מסתכל".

3. אפשר שיש לשורש שה"י מקבילה בערבית: سهو (סהו) = הסח הדעת, פיזור נפש, שכחה, טעות.
4. מתוך שבבבל האמוראית היו הכול רגילים ב'תרגומא דידן' שהוא אונקלוס שלנו, והחילוף שתי-שהי בפסוקנו היה מוכר לרבים, נעשו מלים אלו מייצגות של התוכן העולה מההקשר, והשתמשו בהן כ"לשון חכמה" בהקשרים שונים.¹⁴

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

לקיש היה שוהה לו ולכן שתק ודעתו לא ידועה. 2. ריק לקיש היה שותה לו באותה שעה ולכן שתק. שתי הגרסאות בולטות בזרותן. רש"י (בחולין עה ע"ב) פירש: "מישהא הוה שהי ליה. מנהגו של ריש לקיש כשאומר רבי יוחנן שמועה שאינו מודה לו שהה ריש לקיש שעה או שתיים קודם שיחלוק עליו, אולי יחזור בו. ובתוך כך יצא רבי אסי ולא שמע אם נחלק עליו: משתא הוה שתי. שותה מים היה כשאמר רבי יוחנן ובתוך כך יצא רבי אסי".¹²

תבנית ב' (כתובות כד ע"ב; נדרים עז ע"א)

אמר ליה ר' אבא לרב הונא: אמר רב

הכי? אמר ליה: אישתיק. אמר ליה:

אישתיק קא אמרת או שתי קאמרת?

בשני המקומות הדיון הקצר בא לאחר ציטוט של הלכה מחודשת שנאמרה מפי האמורא רב, ובשני המקומות יש בקטע זה חילופי גרסה ופירושים אחדים. אתרגם ואפרש כאן לפי רב האיי גאון המצוטט בספר הערוך לר' נתן בן יחיאל איש רומי (המאה ה"א לסה"נ).

אמר לו ר' אבא לרב הונא: האומנם אמר

רב כך? אמר לו: שתק. אמר לו: האם

'שתק' אמרת ששתק ולא אמר כך, או

'שתה' אמרת שנשאל כאשר היה שותה

ובינתיים יצאת וכשחזרת לא מצאת ולא

ידעת אם אמר כך או לא?

קווי מחשבה בדרך לפתרון הבעיה

1. נראה שבלשון המקרא עצמו שולבה

המילה היחידאית "משתאה" בגלל קרבתה

הצלילית לשורש שת"י שהוא מעין מפתח

לשוני בפרשה – 'לשתות', 'שתה', 'ואשתה',

'ואשת', 'וישתו'. השוו ל"ויאבק" היחידאית

במעבר יבק; "כל אשר לבן בו", "מחשוף הלבן"

בפרשיות לבן; "אתה הסכלת עשו" לפני

המפגש עם עשו, וכיוצא באלה.¹³

2. ייתכן שהיו בארמית שורשים נדירים,

שת"י ושה"י, במשמעויות קרובות למתבקש

בפרשה, שגויסו בגלל הקשר הצלילי למילת

המפתח העיקרית בפרשה ול'שתיק' שבתרגום

פסוק זה.

¹⁴ דוגמא לתהליך דומה בשפתנו: 'פענח' שהיא במקורה מלה מצרית הוסברה לפי ההקשר כגילוי צפונות, והגיעה ללשונונו כבת בית בלשון במשמעות זו. דוגמה מעניינת מן התלמוד היא: "כדמתרגם רב ששת כמה דנתזן דברייתא ושייטן ברום עלמא ומייתן דובשא מעישיבי טוריא" (סוטה מח ע"ב לפי כ"י מינכן). המילה "נתזן" מילה קשה שפירושה אינו ברור, ונבחרה כאן בכוונה. אנסה לפרשה כאן מתוך ההקשר המקומי: "כמו שמתרגם רב ששת: 'כמו שמתפזרות הדבורים ושטות ברומו של עולם ומביאות דבש מעשבי ההרים'". אין ידוע לאיזה פסוק במקרא הוסמכו דברי רב ששת. נראה שהיה זה סוג של 'תרגום תוספתא'. "כמא דנתזן דברייתא" הוא ציטוט של ביטוי יחידאי מתרגום אונקלוס (דב' א:מד) שהוצא מהקשרו ושימש שימוש ספרותי חדש.

¹² יא"ר לפסוקנו מצטט סוגיה זו ומביא את פירוש הראב"ד: "פי' הראב"ד ז"ל מלשון שותה שהוא דבור. כלומר חלק עמו בדברים טובים ולא היתה דעתו נוחה בר' יוחנן ולא רצה לדבר עמו עתה". מבחינה לשונית פירוש זה בעייתי; מאחוריו עומדת המצוקה שבקבלת דברי התלמוד כמו שהם.

¹³ 'אליצור, "מלות מפתח ככותרת תת-קרקעית לפרשיות במקרא ופרשת 'ממחרת השבת'", מתורתו של פרופ' יהודה אליצור ז"ל, מגדים לת, תשס"ג, עמ' 33-42.